

نویسنده: عقیف البهنسی

هنر اسلامی

ترجمه: محمود پور آقاسی

سوره مهر
روستاقی

پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی

هنر اسلامی

نویسنده: عقیق البهنسی

ترجمه: محمود پورآقاسی

لیتوگرافی: کاره نو

چاپ و صحافی: چاپ سوره

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۷ - ۱۵۴ - ۵۰۶ - ۹۶۴

نقل و چاپ نوشته‌ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

Bahnassi, Afif

بهنسی، عقیق، ۱۹۲۸ م -

هنر اسلامی / عقیق البهنسی؛ مترجم محمود پورآقاسی. - تهران:

شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۵.

۳۹۹ ص: جدول.

ISBN: 964 - 506 - 154 - 7

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

عنوان اصلی: الفن الاسلامی.

کتابنامه: ص. (۳۹۵-۳۹۹).

۱. هنر اسلامی، الف. پورآقاسی، محمود، مترجم، ب. شرکت انتشارات

سوره مهر.

۷۰/۹۱۷۶۷۱

N ۶۸۸ / ۴ پ ۹۶۰ ۴۱

۱۳۸۴

۸۴-۳۹۸۸۵

کتابخانه ملی ایران

نشانی: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشت، کوچه جمشید جم، شماره ۷۲.

صندوق پستی: ۱۱۴۴-۱۵۸۱۵

تلفن: ۶۶۴۶۵۸۴۸ • نمابر: ۶۶۴۶۹۹۴۷

تلفن مرکز پخش: ۵-۶۶۴۶۰۹۹۳

www.IRICAP.com

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: تأسیس هنر اسلامی
۱۷	جایگاه هنر اسلامی در میان هنرها
۲۸	هنر عربی قبل از اسلام، در یمن و جزیره العرب
۳۹	ظهور اسلام به دست اعراب
۴۰	ظهور هنر اسلامی
۴۴	تحولات سیاسی و تکامل هنر اسلامی
۵۰	انتقال هنر اسلامی
۶۳	فصل دوم: ماهیت هنر اسلامی و زیبایی آن
۶۵	فلسفه هنر اسلامی
۶۸	منظور (مفاهیم) در هنر اسلامی
۸۴	صورت و تجرید در تصویر اسلامی
۱۰۳	مسئله منع تصویر تشبیهی در اسلام
۱۰۹	نقش عربی

۱۳۱	فصل سوم: آبادانی
۱۳۳	عوامل ایجاد شهر عربی و اسلامی
۱۴۹	مشهورترین شهرهای اسلامی
۱۵۵	فصل چهارم: بنیان اولین مساجد
۱۵۷	کعبه بیت‌العتیق و اولین مسجد در اسلام
۱۶۳	مسجد قبة الصخرة و مسجد الاقصی در بیت‌المقدس
۱۷۲	مسجد جامع بزرگ اموی در دمشق
۱۷۸	مسجد جامع قیروان (تونس)
۱۸۵	مسجد قرطبه (کوردوبا)
۱۸۹	فصل پنجم: ساختمان مساجد در سرزمین‌های عربی
۱۹۱	مساجد سامراء
۱۹۵	مساجد، مدارس و آرامگاه‌ها در دوره فاطمی و مملوکی
۲۰۸	مساجد مغربی اندلسی
۲۰۹	مساجد موحدین
۲۱۲	مساجد مرینی
۲۱۵	فصل ششم: مساجد ایرانی و ترکی
۲۱۷	مساجد قدیمی و مقبره‌های ایرانی
۲۲۸	ساختمان دوره صفویه و مسجد شاه مسجد حضرت امام (قدس سره) در ایران
۲۳۰	مساجد اسلامی و مقبره‌ها در هند
۲۳۴	مساجد عثمانی در ترکیه
۲۳۸	مساجد عثمانی در سوریه
۲۳۹	مساجد عثمانی در مصر

فصل هفتم: معماری شهری و نظامی

کاخ‌ها و اماکن اموی در شام

کاخ‌ها و اماکن عباسیان

معماری شهری دوره فاطمی

معماری شهری مملوکی در مصر

معماری سوریه در قرون وسطی

قلعه‌های نظامی در اندلس و مغرب عربی

معماری مراکشی در زمان شریفیه

معماری شهری مغولی

فصل هشتم: هنرهای تصویری اسلامی

هنر تصویری کاشی‌کاری

نقاشی‌های دیواری

پیکرتراشی در آغاز اسلام

هنر تصاویر خطی (ترقین)

هنر مینیاتور

فصل نهم: نقش عربی

نقش عربی

انواع نقش در سامراء

نقش هندسی

نقش ظریف گیاهی

نقش با تصاویر تشبیهی رمزی

۳۴۸	چگونگی آراستن تزیینات
۳۴۹	خط عربی
۳۵۵	فصل دهم: هنرهای تطبیقی
۳۵۷	صنعت معدنی و فلزکاری
۳۶۶	سفالگری
۳۷۴	نساجی و فرش بافی
۳۸۲	صنایع چوبی
۳۸۷	پیوست‌های تاریخی
۳۹۵	کتابنامه
۴۰۱	کتابشناسی مؤلف

مقدمه

هنگامی که اسلام گسترش یافت، در واقع یک تمدن غنی توسعه پیدا نمود. پایه دین اسلام تفکر و عقیده بود و به علت اینکه اسلام دارای منابع متعددی نیست و علی‌رغم کوشش‌های فراوانی که در آن صورت گرفته، تأویل و تفاسیر مختلفی ندارد. بدین ترتیب تمدنی که از اسلام نشأت گرفته، علی‌رغم فراوانی خلاقیت‌ها و تنوع آن، تمدن واحدی است.

هنر، شیوه تمدن‌های اولیه بشری است. حال اگر بحث از تمدن واحدی است، پس چگونه است که هنر با اشکال متنوع و متعددی در این تمدن به وجود آمده است؟

آن‌چه که به نام هنر اسلامی آمده، در واقع شیوه و روش ابداعی خود تمدن‌هاست که با تفکر خودشان قابل تطبیق است و به صورت مکتوب و یا تجربی به اثبات رسیده است. این روش‌های هنری، به نحوی رشد کرده و ادامه یافته که از اصول تفکر و عقیده آن‌ها خارج نگشته و طوری رشد و توسعه پیدا کرده است که فلسفه دیگری نتوانسته بدان حد، گسترش یابد.

بدین جهت، نسبت این هنرها به آن عقیده و تفکر، در واقع یک

ماهیت ثابتی می‌دهد و خصوصیات آن را آشکار می‌سازد و در ادامه، هنر را به صورت یک امر واحدی در می‌آورد، و این وحدت هنر در ظاهر و باطن تجلی پیدا می‌کند. این هنر دارای ماهیت واحدی است و کتابی که قرار است در مورد تمامی هنرهایی که در سایه اسلام پدید آمده بنویسیم، با توجه به بُعد مسافت و گذشت تاریخ، در تمامی مناطق، از هند گرفته تا اندلس (اسپانیا) را در بر می‌گیرد، بدون اینکه حقیقت تفکر و اعتقاد ما تغییر یابد.

هنر اسلامی از شبه جزیره العرب نشأت گرفته است. یعنی همان جایی که اسلام به وجود آمده و متولد گشته و سپس منتشر شده و این امکان را پیدا نموده است که بر تفکر، سیاست و اخلاق تسلط یابد. همان اعرابی که در ابتدا هویت عربیت را بر دوش خود حمل می‌کردند و در نهایت اسلام را گسترش دادند، اینان ساکنین بدوی بودند و بعداً مسلمان گردیده و در واقع از بزرگان اسلام به شمار آمدند. حتی در زمانی که حکومت سیاسی، به دست غیر عرب افتاد، اما خلیفه عربی در بغداد، به عنوان رمز این سلطه سیاسی، روحی و معنوی تا زمان عثمانی باقی ماند و هنگامی که خلافت از بغداد به قسطنطنیه منتقل گردید، عباي خلافت، عصا و انگشتری نیز با وی انتقال یافت و این در واقع، پایان یک سلطه معنوی بود. این ارتباط که به رهبری روحانی یک شخص، قائم و استوار بود، بر ارتباط مفاهیم اعتقادی دلالت داشت که یک خلیفه با فعالیت فرهنگی خود باعث گردید که مردم به صورت عادی و بر حسب امیال خود با او در ارتباط باشند.

اصولاً فرهنگ و تمدن یک قوم و هنر آن‌ها، اگر بر حسب مرزهای جغرافیایی باشد با یک نحو، منظم و مرتب می‌شود و اگر بر اساس دوره‌های تاریخی، پادشاهی و سلاطین باشد، به شکل دیگری تقسیم‌بندی می‌شود.

ما منکر آن نیستیم که تقسیمات جغرافیایی هیچگاه ثابت نبوده و روزگار تاریخی گذشته نیز، به صورت تسلسل واحدی پایدار نبوده و پادشاهان و سلاطین پیشین، به طور کلی، خود اهل هنر نبوده‌اند، اما اگر کسی در خصوص هنر اسلامی قلم بزند، ممکن است در ورطه خطای محدودیت این هنر گرفتار شود، به اینکه تنوع هویت این هنر، بر اساس تنوع مناطق و پادشاهان آن بوده و چیز دیگری نیست. نکته دیگری که در اینجا باید بر آن تأکید کنم، این است که این هنرها، نتیجه و دست‌مایه آن انسان‌هایی است که فرهنگ واحدی داشته‌اند و بعداً این فرهنگ توسعه یافته و حکمرانان آنان نیز، خود به طور دائمی و مطلق، در خدمت خدای واحدی بوده‌اند. این انسان مکان و پناهگاهش خدا بود و صنعت و خلاقیت را بر کار خود ترجیح می‌داد و دین هم مخالف این صنعت او نبود، چنان‌که هیچ‌گونه محدودیتی برای شکل و نوع آن هنر در خود احساس نمی‌کرد. بنابراین، وحدت و یگانگی حکام و وحدت در هدف را می‌توان دو عامل اساسی برای تحقق وحدت هنر، و همچنین علت رشد و خلاقیت آن نامید.

مسجد، اولین مکانی بود که هنرمند به خلاقیت در آن همت گماشت. به جهت اینکه مسجد این امکان را می‌داد که ماندگار باشد، مانند مسجد حضرت رسول در مدینه که با سقف‌هایی از تنه درخت خرما و دیوارهای بلندی احاطه شده است، اما دین اسلام به صورت یک پایه و اساس برای تمدن درآمد و مردم در صدد ایجاد ارتباط صور معماری و روش‌های هنری با مفاهیم فکری و عقیدتی خود برآمدند و این امر، در اذهان و قلوب آنان نافذ گشته و رشد و نمو کرد. بدین ترتیب طبیعت معماری و هنر جدید اسلامی شکل گرفت که در ابتدا از مسجد، حرکت آن آغاز شد و سپس بدون درنگ، به صورت شکل‌های ابداعی مختلفی مانند خط، تصویر و همچنین به صورت اشکال

معماری، مثل مدرسه، مهمانخانه، بیمارستان و کاروانسرا و... گسترش و توسعه یافت.

هنر اسلامی به جهت وحدت و یگانگی خود از دیگر هنرها متمایز می‌گردد، همچنین این هنر به جهت تنوعش از دیگر هنرها جدا می‌گردد و ما بر این عقیده نیستیم که یک هنر، مانند هنر اسلامی در عالم به تنهایی حافظ هویت خود باشد. علی‌رغم تنوع و باروری آن، نمونه بارز این تنوع می‌تواند همانند ساختمانی باشد دارای جهات مختلف که اساس و نحوه معماری آن، باید به نحو مستقلی مورد بحث قرار گیرد. این نمونه را به عنوان مثال در مسجد اصفهان و دیگری در استانبول و سومی را در قیروان (تونس) می‌توانیم ببینیم. در این سه مورد، تفاوت اساسی را می‌توانیم در ساختار معماری ببینیم، اما به خودمان این اجازه را نمی‌دهیم که در خصوص مشخصات هنری آن صحبت کنیم، برای اینکه ساختارهای زیبای آن چیز واحدی است، گرچه چگونگی معماری و هنری آن متنوع و گوناگون است.

در مورد تنوع خط عربی نیز، این بحث درست خواهد بود. با اینکه تعداد سبک هنر از صد تا بیشتر است، ولی این خط، حامل خصوصیات واحدی است، زیرا در حروف الفبای واحدی به کار برده می‌شود. گرچه شکل‌های این لغت گوناگون است، مانند خط هندسی کوفی، نسخی، رقعی، دیوانی و یا خطوط دیگر.

ماهیت واحد این خط، باعث قوام و بقای این هنر است، همچنین در این کتاب در مورد فلسفه هنر اسلامی به طور مفصل بحث کرده‌ایم، علی‌رغم اهمیت فراوان هویت هنر اسلامی، هیچ‌کدام از ناظرین و مورخین اسلام، حق آن را به طور کامل ادا نکرده‌اند. علاوه بر بحث فلسفه هنر اسلامی، فصل دیگر این کتاب را به سخن در مورد اشکال مختلف معماری مساجد و تزیینات هنری آن پرداخته‌ایم و از تصاویر

تشبیهی (واقعی) و همچنین غیرتشبیهی (تجربیدی) که با رنگ، سنگ و یا کاشی و همچنین کتیبه‌ها انجام شده صحبت کرده‌ایم. همچنان‌که در مورد هنر تطبیقی مختلف با توجه به گوناگونی ساختار مواد آن نیز صحبت کرده‌ایم.

از پژوهش‌های متعدد در خصوص هنر اسلامی برای تکمیل این کتاب استفاده نموده‌ایم و از کشف آثار باستانی و تحقیقات دانشمندان مشهوری مانند کریژویل، مارسیه، اتینگهاوزن، گرابار و غیره، بهره جسته‌ایم و به کوشش‌های آنان اشاره کرده‌ایم. در مورد تهیه و انتشار این کتاب، از امکانات کامل هنری متعلق به دارطلاس للدراسات والترجمه والنشرکه متولی چاپ این کتاب بوده و آن را به‌نحو زیبایی در آورده استفاده کرده‌ایم. من تقدیر و تشکر خالصانه خود را به، آقای عماد مصطفی طلاس تقدیم می‌کنم. کسی که بیش‌ترین فضیلت این کتاب از آن اوست و کسی که به جهت غنای فرهنگ عربی و تحقیقات اساسی و فراوانش، همیشه در گذشته مورد لطف و عنایت قرار گرفته بود، همین‌طور از آقای اکلیل الاتاسی به خاطر اشراف کامل بر حسن انجام کار تشکر می‌کنم، و تلاش‌های مجدّانه عمید مروان ادیب را به جهت تهیه تصاویر و نظارت بر نحوه ترتیب آن‌ها در کتاب را فراموش نمی‌کنم، همین‌طور تلاش‌های دست‌اندرکاران دارطلاس را که با اخلاص خود در حروفچینی و چاپ این اثر مهم، همت گماشته‌اند، فراموش نمی‌کنم، و از همه آنان قلباً تشکر می‌کنم.

و این کتاب هدیه‌ای است که تقدیم می‌کنم به شریک زندگی‌ام، هنرمند نقاش خانم میسون الجزایری، که فرصتی را برای من به وجود آورد تا کار تألیف این کتاب انجام گردد و با احساس هنری خود، در تنظیم این اثر ماندگار با من مشارکت نمود، علی‌رغم گرفتاری‌ها و

مسئولیت‌هایی که داشتند. این تلاش انجام شده را به وی اهدا می‌کنم.

و من الله التوفيق

دکتر عقیق البهنسی

www.ketab.ir